

KENTSEL MEKAN YAKLAŞIMLARINA BİR ÖRNEK : CASTELLS¹

H. Çağatay KESKİNOK

9.6.1987'de alındı;
Anahtar Sözcükler: Kentsel Sistem, Mekanın,
Yapı, Firma Yerleşimi, Yeniden üretim.

1. Bu metin 1983 baharında Mimarlar Odasının düzenlediği "Mekan Söyleşileri"nde sunulan "Kentsel Mekan Semineri" notlarının düzenlenmiş ve geliştirilmiş şeklidir. Yazı üzerine görüş ve eleştirilerini esirgemeyen Prof.Dr.Ruşen Keleş'e teşekkürü borç bilirim. Şüphesiz ki eksiklik ve kusurların sorumluluğu bana aittir. Metin içinde, doğrudan tarafımızdan yapılan vurgulamalar için İtalya dizgi kullanılmış; Castells'in kendine özgü terim ve kavramları ıtnak içine alınmış; yine Castells'in tarafımızdan vurgulanan terim ve kavramları ise ıtnak içinde İtalya dizgi ile belirtilmiştir.

2. Castells'in yapılarıyla ilgili olarak dilimizde bugüne kadar kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Yalnızca *Mimarlık* dergisinin 76/1 sayısında, yazarın *Le Monde Diplomatique*'de çıkan "İktidar, Kentsel Sistem ve Sınıf Mücadelesi" başlıklı yazısının Ayfur Barışık tarafından yapılan çevirisi yayımlanmıştır.

3. Kent mekanını çözümlenmeye yönelik bir grup radikal kuramcı, yapıyı oluşturan elemanların birbirlerine bire bir etkilerinden yola çıkıyorlar. Kent formu ile ekonomik sistem arasında doğrudan belirlenme ilişkisi olduğu düşüncesine sahipler. Bu görüşe göre kent mekanına kar amacı şeklini vermektedir. Böylece diğer toplumsal öğelerin görece özerkliği yadsınmaktadır. Örnek olarak: Sawyers (1975).

4. *Moment* kavramı dilimize çoğunlukla "uğrak" veya "an" olarak çevrilmiştir. Ancak, her iki terimin de kavramı açıklayabildiği düşüncesinde değiliz. "Uğrak" ve "an" terimleri açıkça anlaşılacağı üzere belli bir gelişme çizgisindeki *pasif* bir aşamayı tanımlamaktadır. Açılacak olursa, "uğrak" gelişme çizgisinde gelinen bir noktayı, "an" ise zamansal boyutta ulaşılan herhangi bir noktayı anlatmaktadır. Terimin Latince karşılığı *momentum* olup, fizikte hareket, itme hareketi, hareketin nedeni ve kısa zaman aralığı, anlamına gelmektedir. Fizikteki anlamı açılacak olursa, *moment* kavramı şu anlamları içerir:

Bu yazıda, toplumsal ilişkilerin yasaları ile görgül kent mekanı arasındaki kuramsal uçurumun aşılmasına yönelik örnek bir girişim; Castells'in kentsel mekan yaklaşımı değerlendirilmektedir.

Değerlendirmelerimiz doğal olarak, yazarın kentsel mekan konusundaki özgün düşünce ve sayılarını içeren önemli yapıtı *The Urban Question* üzerinde yoğunlaşacaktır². Ancak, önce yazarın geliştirdiği kentsel mekan sorunsalının, kentsel mekan yaklaşımları içindeki özgün yerini incelememize olanak sağlayacak bir genel çerçeve geliştirmeye çalışacağız.

Kentsel mekana ilişkin çözümlenmeler ve kuramlaştırma girişimlerinin geçmişi diğer toplumbilim alanlarındaki kadar gerilere gitmemektedir. Kapitalizmin yükselişini simgeleyen endüstri devrimi, kentlerin kapitalizm öncesinde yalnızca yönetsel ve politik işlevlerle belirlenen üstünlüğüne bir yenisini, ekonomik olanı ekleyen bir kentleşme süreciyle başbaşa yürümüştür. Bu gelişme, önceleri Batı Avrupa oluşumlarında daha sonra da Amerika'da, kentsel mekan çözümlerine yönelik yoğun bir akademik çabayı beraberinde getirmiştir.

Kentsel mekana ilişkin çözümlenmelerin temelde iki ana yaklaşım biçimi arasında sınımlı olduğu söylenebilir. Birinci grup, toplumbilimsel bir kuramı özel bir alana (kentsel mekana) mekanik biçimde aktaran yaklaşımlardan oluşmaktadır. Diğeri ise, daha sonra tekrar değinileceği gibi, kentsel mekanı toplumbilimsel bir kuramdan hareketle açıklama iddiasında olmayıp, onu toplumdaki arındırıp teknikçi bir bakış açısı ile ele alan yaklaşımları içermektedir.

Doğrusu, Castells'in başını çektiği son dönem örnekleri dışındaki marksist kentsel mekan yaklaşımlarının bu ikili fipleştirme dışında kalmadığı söylenebilir. Çünkü kimi marksist yaklaşımlarda çoğunlukla izlenen, mekanı kapitalizmin toplumsal yasalarının bir *yansıması/izdüşümü* olarak görme ya da hakim sınıfın eylemlerinin doğrudan bir ürünü olarak değerlendirme eğilimi olmuştur³.

Kentsel mekan maddi bir üründür. Daha doğrusu toplumsal oluşumun tarihsel süreçteki bir *momentidir*⁴. Mekan yalnızca toplumsal yapının açılışının sonucu olmayıp, üzerinde bir toplumun özgüllük kazandığı tarihsel biraraya gelişin somut ifadesi, kendini belli edişidir (Castells, 1978, 115). Bu süreç içinde, mekan yeni biçimler ve işlevler kazanırken, toplumsal anlamında da değişimler izlenir. Bu birbirini izleyiş, tek yönlü bir ilişki olmaktan çok karşılıklı bir ilişkiyi, bağdaşan öğelerin yanısıra birbiri önüne geçen (*dislocated*) öğeleri de içeren bir ilişkiyi anlatmaktadır. İnsanlar birbirleriyle mekana bir biçim, işlev ve toplumsal bir anlam kazandırılan ilişkiler içindedirler (1978, 115).

Kentbilim yazınında, bu ilişkiler açıklanırken ya işlevselci bir yöntem benimsenmiş,

. Belli bir noktada veya eksen etrafında dönmeye yol açma eğilimi,
 . Bu eğilimin ölçüsü,
 . Herhangi bir göçün, küllenin ve hacmin bir ürünü (Webster New Twentieth Century Dictionary, 1959).

Bir nesnenin momentumundaki değişme, kendisine uygulanan gücün yönünde gerçekleşir ve bu değişme güç ile orantılıdır (Baliff ve Dibble, 1969, 104 - 8). Yani güç momentumun değişim oranıdır. Bu nedenle momentumdaki değişme oranı gücü tanımlar.

Özetle moment yalnızca hareket durumundaki pasif bir aşamayı değil, aktif bir aşamayı içermektedir. Başka bir deyişle, "moment" hareket sırasındaki bir "uğrak", bir "an" olurken, diğer yandan da hareketin diğer bir aşamasının ilici gücü, başlatıcısı, ve başlama noktası olmaktadır. Bu nedenle, tartışmalı yorumları yerine, terimi çevirmeden kullanma yolunu seçtik.

5. Chicago okulunun *işlevselci paradigmadan* yola çıkan toplumbilim modellerini kentsel mekan çözümlemelerine ilk uygulama girişimleri Park ve Burgess'den (1925) gelmiştir. Bu yaklaşımda kentsel mekan sosyo-ekonomik özellikler temelinde çözümlenmeye çalışılır. Ortalama aile geliri, eğitim düzeyi, demografi gibi bağımlı yapı değişkenlerinin mekanda bir düzen gösterip göstermediği, zaman içinde ne tür farklılıklar gösterdikleri bu yaklaşımların, başlıca araştırma sorularıdır. Bu yönüyle yazında "ekolojik yaklaşımlar" olarak anılırlar. Sözli edilen mekansal düzen Park ve Burgess'a göre odaksal görülmüştür: Eş Merkezli Bölge Kuramı (*Concentric Zone Theory*). Park ve Burgess da temel sav, düşük gelir gruplarının ve etnik grupların kentin belirli bölgelerinde toplandıkları ve kentin mekansal biçiminde bir düzenlilik gösterdikleridir (odaksal görünüm). Ayrıca bu yaklaşımda, kent, toplumsal uyumun varolduğu, işlevlerinin ve yaşam biçiminin ihtisaslaştığı, yaşama mekanı için rekabetin gerçekleştiği, insanların mekan üretmek için davranışta buldukları bir yerdir. Bütün bu ilişkiler, ahlaki düzen (morat order) olarak nitelendirilen toplumsal dayanışma tarafından birbirine bağlanır. Park ve Burgess'izleyen diğer yaklaşımlarda, az çok farklılıklar olsa bile temel metodolojik özellikler korunmaktadır. Ancak, kentsel mekânın aldığı biçimlerin farklılığı vurgulanır: Hoyt'un (1934) Dilimler Kuramı (*Sector Theory*), Harris ve Ullman'ın (1945) Çok - Merkezler Kuramı (*Multiple Nuclei Theory*).

Yukarıdakilere benzer yaklaşım içindeki yazına örnek olarak Rees (1970), Robson (1969), Timms (1971), Hawley (1956, 1950), Shevky ve Bell (1955) verilebilir.

Kentsel arazi kullanımı ve piyasa yaklaşımları ise, kent mekan yapısını, arazi rantı ve ulaşım giderlerinin mekansal içeriğinde göstermektedirler. Ekolojik yaklaşımlarla mekanda rekabet ve etkinlik gibi konularda kesişirler. Bireylerin ekonomik durumları bağımsız değildir. Bireylerin ve firmaların kararını en çoğu çıkaracak şekilde hareket edebilecekleri temel varsayımdır. Genel denge kuramlarının ve rasyonalite kuramının belirgin etkisi izlenir. *Ekolojik yaklaşımdaki*, farklı sosyo - ekonomik özellikler ve bunların mekanda değişik görünümlerdeki dağılımı, kentsel yapıya *özgül işlevsel gereksinimlerin* bir arada tutulduğu düşüncesi, *kentsel arazi kullanımını ve piyasa yaklaşımında* yerini, mikro iktisadın bireyler ve firmalara atfettiği usullik çerçevesinde, kentsel rant dokusunun en uygun kullanım kararını sağlayacak arazi kullanımına yol açacağı savına bırakılmaktadır. Sözli edilen rant dokusunu ise birey ve firma düzeyindeki ekonomik rekabet ortaya çıkarmaktadır. Bu yaklaşıma örnek olarak Alonso (1964), Muth (1975), Mills (1972), Beckman (1970), Wingo (1961), Haiğ (1927) verilebilir.

Kentsel işlev - doku modelleri, bireysel aktivite sistemlerinin mekansal çözümlenmeye uygulanmasıyla geliştirilmiştirler. Arazi kullanımına ve piyasaya öncelik veren yaklaşımlarla bireylerin ve firmaların ekonomik davranış biçimleri temelinde kesişirler. Ancak buradaki davranış biçimleri bireylerin ve firmaların ekonomik davranışları ile sınırlı kalmayıp daha geniş anlamdadır. Bu modellerde dışsal değişkenler, toplam iş yapısını, ekonomik yapıyı ve kentin toplam nüfusunu belirleyen temel, iş'in büyüklüğü ve dağılımıdır. Bu dışsal değişkenler, mekanda belli bir yerleşme işlevine göre dağılırlar ve bu işlevlerin yansıması

ya bu ilişkileri iktisadın genel denge ve rasyonalite kuramlarını kullanarak birey ve ekonomik birim davranışlarına indirgeyen, yer yer bireysel etkinlikler sistemi çözümlemelerine başvurulan bir yaklaşım biçimi seçilmiş, ya da marksist bir çerçevede kullanılmaya çalışılmıştır⁵. Ancak, yukarıdaki ifade bizleri ne mekânı yalnızca toplumsal ilişkilerin belirlediği gibi *temelde doğru* ancak yetersiz bir görüşe itmeli, ne de mekâna toplumsal yapıdan özerk bir nesnellik atfeden doğalcı görüşlere yaklaştırmalı. Bu doğalcı yaklaşım, Newton'un çekim yasasından hareket eden modellerden, matematiğin modellerini kullanarak uzaklık, yoğunluk vb. etkenlerin toplumsal ilişkilerin kentsel mekandaki dağılımı üzerinde önemli etkileri olduğunu vurgulayan yaklaşımlara; *mekansal biçim*'lere, bu ilişkileri etkileyen, toplumsal yapıyı zorlayan bir gizemsel ruh atfeden hayalci yaklaşımlara kadar geniş bir yelpazeyi içermektedir⁶.

Castells (1978, 115) ilkönce, mekânın varoluşunu ve dönüşümünü düzenleyen yapısal ve konjonktürel yasaların ve mekânın, tarihi gerçeğin diğer elemanları ile eklemelenmesindeki özgüllüğün nasıl saptanması gerektiği sorusunu ortaya atıyor. Bu ise genel bir toplumsal kuramın parçası olmayan bir mekân kuramının sözkonusu olamayacağı anlamına gelmektedir. Yani sorun bir mekân kuramı ortaya atılmadan çok mekânın nasıl ele alınacağı sorusudur. Kentsel mekân biçimlenmiştir, yani rastlantısal olmayıp (1978, 115) tarihseldir. Bu noktada Castells mekânın, geçmiş kuşakların izlerinden başka engelleri dikkate almaksızın, yalnız üzerindeki kurumlarla belirlenen "*beyaz bir kağıt*" gibi canlandırılması tehlikesine işaret etmektedir.

Bu, Castells'e göre doğanın tümüyle kültür tarafından yaratıldığı biçimindeki bir anlayışla aynıdır. Diğer yanda ise, kentsel mekâna yukarıdaki zıt bir doğallık, kendiliğindenlik atfeden doğalcı bakış durmaktadır. Örneke verilirse, kimi yaklaşımlarda özel kira sektörünün oluşumu ve varlığı mekansal bir olgu olarak gösterilir. Gerçekte bu oluşum, kentsel konumda eklemelenmiş mülkiyet ilişkileri ile ilgilidir. Bu nedenle, salt mekansal bir olgu değil, mekanda vurgulanmış sosyo-ekonomik bir olgudur. Her ne kadar bağımsızlığı gibi kavramlaştırmaya daha yakın olsa da, gerçekte mülkiyet ilişkileri mekansal içerikten yoksun değildir. Kenti biçimlendiren toplumsal ilişkilerin mekansal içerikten yoksun kavramlaştırılması, *toplumsal yapı ile mekansal yapı* arasındaki *kuramsal uçurumu* aşmaya ve ikisi arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaya çalışan yaklaşımlara temel sunmaktadır. Doğrusu böylesi bir uçurumu aşmanın birinci adımı, Castells'in de yaptığı gibi, toplumsal ilişkilerden mekansal ilişkilere, mekansal ilişkilere toplumsal ilişkilere doğru iki yönde işleyen bir çözümleme türünü benimsemek olacaktır. Ancak böyle bir yöntem, *kuramsal düzeydeki* toplumsal ilişkilerin yasaları ile *görgül düzeydeki* kent mekânı arasındaki kuramsal karşıtlığı ortadan kaldırılabilecek bir mekân kavramlaştırmasının ön gereklerini yerine getirebilir. Castells'in kentsel mekân çözümlemesi, işte bu çizmeye çalıştığımız çerçevede içinde değerlendirilmelidir.

Althusser'den etkilenen kentbilimci Castells, mekânı en genelde cismin işgal ettiği bir bütün olarak görmekte ve mekânın biçimini ve oluşumunu açıklayabilmek için maddenin tarihine gerek duyulacağını söylemektedir. Yapılara aşırı vurgusu nedeniyle Althusserci okula yapılan eleştirileri saklı tutmak koşuluyla, Castells'in kentsel mekân çözümlemelerine yönelik çalışmalar içinde özgün bir yer kazandığı söylenebilir⁷. Castells'in çıkış noktası, mekânın doğa tarafından belirlendiği yaklaşımı ile mekânın salt kültür tarafından belirlendiği düşüncesi arasındaki ideolojik karşıtlığı ortadan kaldıracak, ikisini bir sorunsal içerisinde birleştirecek bir kuramsal çerçevenin oluşturulmasına yöneliktir. Castells'de kentsel mekân, ekonomik, politik ve ideolojik sistemlerin ve elemanlarının, bütün bunların birleşmelerinin ve bunlardan çıkarak toplumsal pratiğin şekillendirilmesi olarak açıklanmaktadır. Sıralanan bu sistem ve elemanlarla, kentsel oluşumun ve bu sistemlerin mekansal açıklaması yapılmaktadır. Ekonomik sistem temel ve son kertede belirleyici, politik sistem ise bir düzenleyici olarak görülmektedir. İdeolojik sistem de simgesel mekansal yapılarda vurgulanmaktadır⁸. Çözümlemenin başlangıç aşaması olarak, toplumsal yapının mekâna yansması düşüncesi temel alınmakta ve kentsel mekânın kapitalist öğeleri reddedilmemektedir: elemanlar düzeyinde üretim araçları ve ilişkiler düzeyinde mülkiyet ilişkileri. Ancak bunların mekâna doğrudan yansması kabul edilmezken mekân düzeyinde başat olan tüm elemanların yapısal bir bütünlük içinde anlamları olduğu ve bunların özgül tarihsel özellikler taşıdıkları düşüncesi temel alınmaktadır. Yine Castells'e göre, bu elemanların özgül nitelikleri ve farklı eklemelenişleri her kent için ayrı bir çözümlemeyi gerektirir. Kentsel sistem bir yandan mekansal yapının elemanları arasındaki ilişkiler bütünlüğünü örgütlerken; diğer yandan:

ulaşılabilirlik ile açıklanır. Bu yaklaşımlara örnek olarak Stewart (1947), Zipf (1949), Chapin (1967), Lowry (1967), Hagerstrand (1970) ve King (1972) verilebilir.

6. *Kentsel işlev - doku modellerinin* bir çok yönüyle doğacı görüşlere yaklaştığı söylenebilir. Howard'dan başlayarak, fizik planetlerin genel yaklaşımı, az çok bu *hayatçı* çizgide yürümüştür. Bu yaklaşımlarda, mekansal düzenlemelerle kentsel ölçekte arzu edilen toplumsal yapıları ulaşılabileceği ileri sürülür. Howard (1946), Mumford (1938), Wright (1938) ve Lynch (1960).

Boddy (1976), mekansal yapıyı toplumsal yapıdan ayrı ele almamak gerektiğini ve "mekan fetişizmine" gidilmemesi gerektiğini vurguluyor. Ona göre mekansal yapı, üretim sürecinin, sınıf ilişkilerinin, ideoloji ve devletin bir ürünü ve bir toplumsal oluşum içinde bulunan ve tüm yapıyı etkileyen bir nesne olarak ele alınmalıdır.

7. Althusser'in yapısalcı söyleminin eleştirisi için Mouzelis'e (1980) bakınız.

8. Örnek olarak, feodal toplumda kiliseler, günümüzde gökdelenler verilebilir.

9. Yönetim elemanına örnek olarak, kent planlama, belediye yönetimi verilebilir.

10. Örneğin : konut, ekonomik, politik ve ideolojik sistemlerin kesiştiği bir mekandır. Ancak temel işlevi işgücünün yeniden üretimidir.

- . ekonomik sistemin iki temel elemanı arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerden kaynaklanan *değişim elemanı*,
- . üretim, tüketim ve değişim elemanları arasındaki ilişkilerin, toplumsal oluşumun yapısal yasalarına uygun olarak (yani bir sınıfın egemenliği doğrultusunda) düzenlenmesi ve politik düzeyin kentsel alanda belirlenişi anlamına gelen *yönetim elemanı*, ve
- . ideolojik kertenin mekansal biçimler düzeyinde ifadesi olan simgesel (*symbolic*) *elemanı* ile tanımlanır (1978, 237 - 8) ⁹.

Castells, ekonomik sistemi, işgücü, üretim araçları ve emeğiyle geçinmeyenler arasındaki ilişkilerin örgütlenişi olarak tanımlanmaktadır. Ona göre bu öğeler, temelde iki ilişki sonucunda oluşmuşlardır: mülkiyet ilişkileri ve gerçek tasarruf (*real appropriation*) (1978, 126). Bu ilişkilerin mekanda vurgulanması ise iki özgül elemanın, üretim ve tüketimin diyalektiğinde aranabilir: bu iki elemandan türeyen *değişim elemanı*. Emeğin, üretim araçlarını kullanarak nesnesini ürüne dönüştürmesi süreci, ekonomik sistemin temelini oluşturmaktadır. Bu süreç, aynı zamanda, toplumsal örgütlenmenin temelini, yani bölüşüm ve yönetim tarzının temelini ve yeniden üretiminin koşullarını oluşturur (1978, 129). Burada ürün farklı bir öğe olmayıp yalnızca emek sürecinde bir *moment*'tir. Bu süreç temelde ikiye ayrılabilir:

- . Üretim araçlarının (yeniden) üretimi,
- . İşgücünün (yeniden) üretimi (1978, 129).

Ekonomik sistemin üretim elemanı, üretim araçlarının ve emeğin nesnesinin yeniden üretimi süreçlerinin, tüketim elemanı ise işgücünün yeniden üretimi toplumsal süreçlerinin *mekansal gerçekleşmesi* dir. Üretim ve tüketim arasında, üretim içinde ve tüketim içindeki transferler, dolaşım ilişkilerini belirler. Bu transferlerin mekanda gerçekleşmesi, *değişim elemanı* olarak anılır. Bu noktada, belki, Castells'e eklenmesi gereken, *değişim elemanının* sözü edilen iki elemanın varoluş koşullarını oluşturduğudur. Bir başka deyişle, değişimin sözkonusu olmadığı koşullarda üretim ve tüketim elemanlarından kavramsal düzeyde söz edilemeyeceğidir. Yani üretim ve tüketim, *değişimden* önce varolmazlar; bunların tümü birlikte varolabilirler.

Buraya kadar açıklanmaya çalışılan elemanlar ve ilişkiler, kentsel sistem içinde ayrı ayrı görülmezler, yalnızca farklı birleşimler içinde bulunurlar ¹⁰. Değişim elemanı, üretim ve tüketim elemanları arasındaki ilişkiyi sağlarken, aynı zamanda sistemlerin mekanda eklenmesini üstlenir. Böylece her bir transfer türüne ayrı bir mekansal görünüm (*expression*) denk düşer (1978, 130). Görülmektedir ki, ekonomik sistemin mekanda eklenmesi başlığı altında, üretim ve mekan arasındaki ilişki açıklanmaya ve "üretim mekanı" tanımlanmaya çalışılmaktadır. Yaklaşımında üretim, mekansal biçimlenmede temel alınmakla birlikte, endüstrinin tek başına mekanı biçimlendirdiği gibi dogmatik ve kaba bir düşünce reddedilmektedir. Şöyle ki, endüstriyel firmanın kar maksimizasyonu ilkesine uygun yerseçimi çok genel bir varsayım olarak değerlendirilmekte ve kentsel mekânın açıklanmasında yetersiz kaldığı ileri sürülmektedir. Yerseçiminde farklı ölçütlerin devreye girisine örnek olarak Castells, tekelleri evreyi göstermektedir. Tekelleri evrede, teknolojik ilerleme ile ulaşım ağının gelişmesi ve iletişim olanaklarının artması sonucunda firmaların doğal kaynaklara gereksinimleri yönünden "*mekanın homojenleşmesi*" gerçekleşirken, coğrafi konumdan bağımsız kentsel alan ekonomileri, işgücünün konumu, işgücünün toplumsal ve kültürel donanma yönelik istemlerini karşılayan hizmetlere yakınlık, işgücünün eğitimi yönünden üniversitelere ve diğer eğitim kurumlarına yakınlık, firmalar arası üretim bağlantıları gibi teknolojik ortama (*milieu*) özgü yeni ölçütler yerseçimi tercihlerini sınırlamaya başlar (1978, 133).

Üretim elemanını temel alan Castells, ekonomik mekânın sınırlandırılmalarından hareketle endüstri tipleştirilmesine ulaşmakta ve bu tipleştirilmenin başlangıç adımı olarak Pierre Masse'nin endüstri sınıflandırmasını kullanmaktadır :

- . Yerseçimi kentsel ve endüstriyel gelişmeyle koşullanan endüstriler,
- . Doğal kaynaklara bağımlı endüstriler,
- . Yerseçim kararlarını serbestçe veren endüstriler (1978, 136) ¹¹.

Bu sınırlamaların, farklı kategorideki firmalarla farklı biçimlerde bütünleşecekleri kabul edilmektedir. Geleneksel etkenler, daha çok "eski-moda" firmaların yerseçimi davranışlarında etkili olurken, ekonomik ve işlevsel sınırlamalara bağımlılıktan kurtulan büyük firmalar, toplumsal etkenlere giderek daha bağımlı duruma gelirler. Bütün bunlara karşın, Castells'e göre, mekansal sınırlandırılmalar bir yana, firmaların özelliklerini bir yana, koymamak gerekir.

11. Castells, Pierre Masse'nin bu sınıflandırması için Labesse'a (1966) gönderme yapmaktadır (*L'organisation de l'espace*, Herman, Paris).

... ekonomik-mekansal belirleyiciler, firmanın yerleşim politikasının belirlenmesi aşamasında karşı karşıya kaldığı sınırlayıcılar değildir. Bunlar firmayla birlikte varolurlar ve firmanın yerleşim politikasının temelini oluştururlar... (1978, 137).

Firmaların yerleşimi kararlarına göre nitelendirilmesi, Castells'e göre, firmanın faaliyet türü ile firmanın mekanla olan ekonomik ilişkisinin türü arasında bağlantı kurularak gerçekleştirilmelidir. Genel bir deyişle, doğal koşullara veya coğrafi koşullara üstünlük kurma anlamında "toplumsal değer"e doğru bir evrim söz konusudur¹². Ancak, Castells'de mekansal sınırlamalar ile yerleşim kararı arasında bire bir bir bağdaşma olduğu öne sürülmektedir. Çünkü, bu konu yerleşimi kararı ile mekan arasında mekanik bir bağlantı sorunundan çok, politikaların saptanmasında "firmaların toplumsal değerler tarafından belirlenmesi" sorunudur (1978, 137).

Castells'in temel varsayımı yerleşimi konusunun, firmanın kararlarının bir bölümünü oluşturduğu ve temel olarak firmanın üretim sistemi içindeki konumu tarafından belirlendiğidir. Bu konum esas olarak üç düzeyde belirlenir :

- . Teknolojik
- . Mekanla ekonomik ilişki,
- . Firmanın diğer firmalara göre konumu.

Üretimin teknolojik koşulları altında üç tip tanımlanmaktadır :

- . Tip A : Tek bir ürün üzerine yoğunlaşan ve teknolojik yönden diğer endüstriyel kesimlere koşullanmış firmalar,
- . Tip B : Tek bir ürünün seri üretiminin örgütlenmesine dayalı endüstriler (örnek: gıda, oto sanayi, büyük ölçekli endüstriler) ve
- . Tip C : Teknolojik yeniliklere dayalı, piyasadaki konumları, yeni ürün yaratabilmelerine bağlı, üretici güçlerin gelişiminde başı çeken endüstriler (örnek: elektronik endüstrisi (1978, 138).

Mekan ile ekonomik ilişki bağlamında üç tip ilişki saptanmaktadır :

- . Tip 1 : Pazarı mekansal yönden belirlenmiş firmalar,
- . Tip 2 : Üretim araçları nedeniyle sabit yerleşime sahip firmalar ve
- . Tip 3 : Her türlü mekansal sınırlamadan bağımsız firmalar (1978, 138).

Firmaların diğer firmalara görece konumlarını, mali yeterlilikleri belirlemektedir. Burada üçlü bir kademelenme izlenmektedir. Bütün bu tipleştirilmelerin sonucunda firmalar tanımlanmakta ve firmaların mekana ilişkin davranışlarının tipleştirilmesi çıkarılmaktadır :

- . α Tipinin yerleşimi : Kentsel yoğunluğa ve kentsel büyümeye uyum,
- . β Tipinin yerleşimi : Ulaşım ağına yakınlık ve
- . γ Tipinin yerleşimi : Toplumsal değere sahip prestij mekanlarına yönelme ve yeni endüstriyel ortamın oluşturulması (1978, 140).

α göstergesi kentsel yoğunluk göstergesi olurken β ulaşım kolaylıkları göstergesi ve γ kentsel alanın toplumsal statü göstergesi olmaktadır. Castells (1978, 140) firmanın teknolojik düzeyinin, onu doğal çevrenin sınırlamalarından kurtardığına, ancak başka bir sınırlamaya, yani sosyal prestij istemlerine bağımlı duruma getirdiğine işaret etmektedir. Bütün bu çabalar üretim elemanının temel bileşeni durumundaki mekansal yapının başat ögesinin (endüstrinin) incelenmesinde yoğunlaşmaktadır. Çözümleme, bu elemanın kentsel yapıya etkisinin ne olduğunun araştırılmasına ilişkin olmayıp, bu kentsel yapının iç örgütlenmesine ve gelişme eğilimlerinin kavranmasına yöneliktir.

Kent mekanını, bireylere ve firmalara atfedilen ussallık yani kâr maksimizasyonu çerçevesinde çözümleyen neo-klasik yaklaşımların tersine, Castells'in yaklaşımında, üretim elemanının karmaşıklığı ve kentsel sistemin diğer elemanlarıyla eklemlenmesine uygun olarak, bu elemanın üç eğilimi vurgulanmaktadır (1978, 144):

- . α Eğilimi : Üretimin, daha önceden oluşmuş kentsel birimlere uygun gelişmesini ifade etmektedir. Özellikle de, konut alanları çerçevesinde, yani tüketim elemanının konumuna uygun yer seçme eğilimidir.
- . β Eğilimi : Üretimin, kendi mekansallaşması sürecinde, üstlenebileceği kentsel rolden bağımsız olarak, değişim elemanını izlemesidir.
- . γ Eğilimi : Üretimde, mekânın ideolojik yönden vurgulanmasının önemini, yani başat toplumsal değerlerin mekansal oluşumunu ifade eder.

12. Burada daha çok kültürel etkenler anlatılmak isteniyor.

Üretim elemanı bu şekilde, üretim birimlerinin teknolojik, ekonomik ve mali niteliklerine göre üç eğitime ayrılarak açıklanmaktadır. Toplumsal yapı, hem firmaların hem de mekanın niteliklerinde belirlenir. Ayrıca gözlenmekte olan yerseçimi pratikleri, teknolojik, ekonomik ve toplumsal elemanlar arasındaki ilişkileri belirleyen yasaların "somut gerçekleştirmeleri" olarak değerlendirilmektedir. Castells'e göre, çizilen bu rota, bir yandan mekan ile toplumsal yasalar arasındaki "belirlenme ilişkisi"ni, diğer yandan da mekansal yapının farklı elemanları arasındaki "bağdaşmalar ve belirlenmeler sisteminin" oluşumunu açıklamaktadır (1978, 144). Üretim elemanı içindeki farklı eğilimler, farklı tiplerdeki üretim birimlerinin üretim sürecindeki ilişkilerinin "mekansallaşması" ve sözü edilen ilişkilerin mekansal açıklamaları alt başlıkları altında, iki yönde işleyen bir yöntemle incelenmektedir. Bu tür bir yaklaşım en azından, toplumsal oluşumun örgütlenmesinin temeli olan üretim süreçlerinin mekansal içerikten yoksun açıklanmasını dışlamaktadır. Bu noktada, okuyucunun izlemesini kolaylaştırmak açısından, Castells'in (1978, 239) üretim elemanını soyutluktan kurtarmak için verdiği görgül örnekleri sıralayabiliriz :

		Örnek
Emek sürecinin	İş araçları	Fabrikalar
İçsel elemanları	İşin nesnesi	Hammaddeler
Emek süreci ile bütün olarak ekonomik düzey arasındaki ilişki		Endüstriyel Çevre (teknolojik çevre)
Emek süreci ile diğer düzeyler arasındaki ilişki		Yönetim, bilgi danışma büroları

Ekonomik sistemin mekanda eklemelenmesini belirleyen ikinci mekan, tüketim mekanıdır ve bu mekan işgücünün yeniden üretiminin mekansal süreçlerini içerir. Castells bu başlık altında, işgücünün basit ve genişletilmiş yeniden üretimi süreçlerinin mekanla ilişkisini incelemektedir. Örnek olarak, işgücünün basit ve genişletilmiş yeniden üretimi düzeyinde konut, yeşil alanlar ve kentsel hizmetler; toplumsal ve ideolojik yeniden üretim düzeyinde ise akademik ve sosyo-kültürel aygıt ele alınmaktadır. İncelemenin birinci aşamasında, yerleşim sorunları, konut sorunu ve yerleşim mekanının oluşumu çerçevesinde incelenirken mekanda, çevrenin ideolojik içeriği aracılığıyla gerçekleşen yeniden üretim süreçlerine ilişkin sorunlara değinilmektedir.

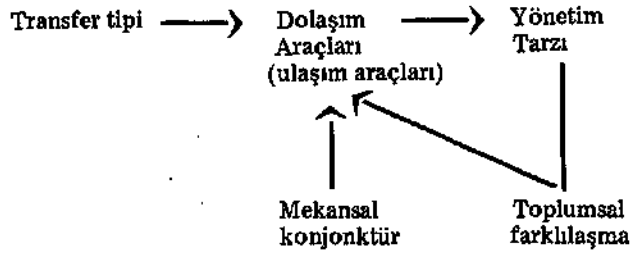
Tüketim elemanının, işgücünün (basit ve genişletilmiş) yeniden üretimi çerçevesinde örnekleri şöyle sıralanmaktadır (1978, 238 - 9):

	Örnek
. İşgücünün genişletilmiş yeniden üretimi	Konut ve minimum kentsel donanım (kanalizasyon, aydınlatma, yollar vb)
. İşgücünün basit yeniden üretimi	
. İşgücünün ekonomik sistem içinde genişletilmiş yeniden üretimi (biyolojik yeniden üretim)	Yeşil alanlar; yeniden üretim sorunları olarak kirlenme, gürültü vb. çevre sorunları
. İşgücünün kurumsal sistem içinde genişletilmiş yeniden üretimi (politik - yasal aygıt, devletin ideolojik aygıtları aracılığıyla)	Okullar, eğitim hizmetleri
. İşgücünün sistem içinde genişletilmiş yeniden üretimi	Sosyo-kültürel donanım ve hizmetler

Ekonomik sistemin iki temel elemanı, aralarındaki değişim ilişkileriyle tanımlanmaktadır. Bu ilişkiler salt üretim ve tüketim elemanları arasında gerçekleşmekle kalmayıp aynı zamanda elemanların kendi içlerindeki "transferleri" de içermektedir. Ayrıca ekonomik sistemle diğer sistemler (politik ve ideolojik) arasındaki transferler de değişim elemanını tanımlar (1978, 239):

Transfer türü	Örnek
Üretim - tüketim	Ticaret ve dağıtım
Tüketim - üretim	Kentsel ulaşım
Üretim - üretim	Mallar trafiği
Tüketim - tüketim	Dolaşım (konut hareketliliği)
Tüketim - ideolojik	Enformasyon, bilgi edinme,
Üretim - ideolojik	Tarihi yapılar
Tüketim - politik	Karar alma merkezleri
Üretim - politik	İş merkezleri

Açıklayıcı olması yönünden Castells'in (1978, 194) değişim elemanına ilişkin şeması verilebilir:

Burada belli bir "mekansal konjonktürde" gerçekleşen ve bir "toplumsal farklılaşma" sistemiyle ilişkili etkenler yumağı, eldeki dolaşım araçlarıyla yani ulaşım tipiyle kendini gösterir (1978, 193). Dolaşım araçlarının yönetim tarzı hem araçlara hem de kendisiyle ilintili toplumsal yönetim tipine bağlıdır (1978, 194). Bu daha somut olarak şu anlama geliyor: teknolojik ilerleme ve kentsel evrim üretim araçlarının giderek daha fazla toplumsallaşmasını getiriyorsa bu, "değişim" elemanının zorunlu olarak kolektif biçimde gerçekleşeceği ve yönetileceği anlamına gelmez. Çünkü, diğer toplumsal belirleyiciler (ekonomik, politik ve ideolojik) dolaşım araçlarının bireyselleşmesi (örneğin özel araba) yönünde hareket ediyor olabilir. Castells'e göre (1978, 194) bu iki yöndeki eğilim, kamu ve özel ulaşım arasındaki karşıtılıkta yatmaktadır. Bu olgu şu şekilde açıklanabilir: "değişimin" ve "dolaşımın" koşulları toplumsallaşırken (örneğin, yol ağının gerçekleştirilmesi) dolaşım araçları bireyselleşmektedir. Toplumsal farklılaşma ulaşım araçlarının ve dolaşım mekanının, toplumsal gruplar arasında eşitsiz dağılımıyla tanımlanır. Son kertede bu eşitsiz dağılımı, bu grupların üretim ilişkilerindeki konumları belirler. Bu tür bir anlatımın, üretici güçler ve üretim ilişkileri arasında mekanik ve tek yönlü bir ilişki kuran ve üretici güçlerdeki (çoğunlukla teknolojik gelişme ile özdeşleştirilen) bir gelişmenin üretim ilişkilerinde kaçınılmaz bir dönüşüme yol açacağı biçiminde özetlenebilecek ekonomist tezlere karşıt bir niteliği olduğu açıktır.

Mekansal konjonktür karşımıza iki şekilde çıkar :

- toplumsal oluşumda daha önceden varolan üretim tarzına özgü mekansal biçimlerin varlığını sürdürmesi,
- teknolojiye ve toplumsal iş bölümüne uygun olarak toplumsal etkinliklerin ve toplumsal grupların mekanda dağılımı¹³.

13. Geçmiş üretim tarzına özgü mekansal biçimlerin varlığını sürdürmesine, Osmanlı konut dokusunun ve sokak düzeninin, Cumhuriyet sonrasında ve özellikle 1950'li yıllarda otomobil faktörünün ülkede yaygınlik kazanmasıyla karşı karşıya kaldığı durum örnek gösterilebilir. Otomobil endüstrisindeki gelişme, bütün kentsel biçimleri kendisine uygun şekillendirmede ne ölçüde başarılı olabilmıştır?

Toplumsal etkinliklerin ve toplumsal grupların mekanda dağılımına örnek olarak fizik planlama, sektörel planlama ve yerleşme politikaları verilebilir.

Castells'e (1978, 207) göre, kentsel mekânın ekonomik açıklaması olduğu gibi, bu mekânın kurumsal sistem yönünden de bir açıklaması vardır. Mekânın ekonomik örgütlenmesinin yanısıra yönetsel örgütlenmesi de söz konusudur. Mekan örgütlenmesinin gerçek birimleri arasındaki (örneğin, metropolitan bölgeler ve yönetsel birimler) bağdaşmama sorunu, ekonomik ve politik düzeyler arasında, aynı mekânla ilişkin olarak gözlenen birbiri önüne geçişlerin (*dislocations*) somut ifadesidir. Kurumsal sistemin mekanda kendini belli edışı, bir anlamda, mekânın, kentsel bölgeler, komünler, mahalleler ve benzeri biçimlerde bölünmesi, diğer anlamda da kurumsal sistemin mekânın örgütlenmesi üzerindeki hareketidir (1978, 209). Bu ise, kentsel birimler düzeyinde, devlet aygıtından kaynaklanan iki sürecin, *hükmetme - düzenleme (domination - regulation)* ve *bütünleşme - baskı (integration - repression)* süreçlerinin beraberliğinde kendini

14. Devlet aygıtının yayılımı ile yönetim kurumlarının yer seçimi anlatılmak istenmektedir.

açıya vurur. Kuramsal mekandan söz ederken devlet aygıtının mekansal yayılımı anlatılmaktadır¹⁴. Burada söz konusu olan, politik- yasal aygıt temelinde mekanı yapılayan toplumsal süreçlerdir. Sözü edilen aygıtların mekansal dağılımı, bu süreçlerin somut ifadelerinden yalnızca biridir. Bu süreçler diğer düzeylerle eklenerek somut mekanı (örneğin yönetim kurumlarının mekanını) üretirler. Castells'e (1978, 215-6) göre, kentsel mekânın biçimleri ve dokusu, birinden diğerine simgesel (*symbolic*) bir yapıda eklenmişlerdir. Ancak bu noktada Castells (1978, 216) dilbilimin etkisi ile göstergesel (*semiological*) bir çözümlemeye düşme tehlikesine işaret etmektedir. Bu eğilime göre mekân tanımlanmış toplumsal yapının gösterenidir (*signifier*). Yine bu eğilimde, biçimlerin çözümlemesine öncelik verilir. Bu noktada Castells (1978, 216) farklı yaklaşımlarda da olsalar, Levi Straus ve Kevin Lynch'i (1960) eleştirir. Ona göre her bir *imge* toplumsal bir pratiğe bağlıdır. Çünkü toplumsal olarak üretilmiş olmakla kalmayıp bizzat toplumsal ilişkilerde varolmaktadırlar. Yani birbirleri içinde tanımlanırlar.

Yinelersek, Castells'e göre kentsel mekân *beyaz bir sayfa* değildir. Kentsel mekân, ideolojik içeriğin toplumsal süreçlerle (yeniden) üretimi sonucunda değişen simgeler ağı (*symbolic*) ile sürekli olarak yapılanmaktadır. Bu nedenle, Castells'in yaklaşımında kentsel mekân, yalnızca ideolojik pratiklerin tanıladığı boş bir sayfa değildir. Mekanda iki etki göze çarpar:

- . Konjonktürün etkileri : Mevcut kentsel biçimlerin ve geçmişten aktarılan tarihi ürünün etkileri,
- . Mekansal biçimlere uygun simgeler ağının etkileri.

Mekansal biçimlere uygun simgesel anlam yalnızca bu biçimlerin kentsel yapıdaki yeri ile uyum halinde olmakla kalmayıp aynı zamanda biçimlerin kültürel tarihlerindeki konumlarıyla uygunluk içindedir. Örnek olarak gökdelenler, mekânın aracılık ettiği ideolojik pratikler yoluyla bu biçimlere atfedilen simgeler ağı ile bu biçimlerin içinde yer aldıkları kültürel konjonktürden (sanat, tasarım, teknoloji, vb) edindikleri simgeler ağının birleşimidir (1978, 219). Sonuçta, Castells'e göre ideolojik mekân olduğu gibi kuramsal mekân üretim mekânı, tüketim (yeniden üretim) ve değişim mekânı olacaktır ve bütün bunlar birbirlerini sürekli olarak toplumsal pratik yoluyla dönüştürmektedirler ve dönüştüreceklerdir.

Bitirirken, bu metinde *kuramsal* olan toplumsal ilişkilerin yasaları ile *görgül* olan kent mekânı arasındaki uçurumun aşılmasına yönelik örnek bir girişim sergilenmeye çalışıldı. Bu uçurumu aşma konusunda ne denli yol alabildiği tartışmaya açık olmakla birlikte,

- . toplumbilimin genel yaklaşımlarını kentsel mekân mekanik biçimde aktaran yaklaşımlarla ve
 - . kentsel biçimlerden, coğrafik sınırlamalardan ve fizik ilkelere hareketle toplumsal yapıyı açıklama iddiasındaki yaklaşımlarla
- karşılaştırdığında, Castells'in kentsel mekân çözümlemesinin daha kapsamlı bir çerçeveye sunduğu söylenebilir.

AN APPROACH TO URBAN SPACE: CASTELLS

ABSTRACT

Received: 9.6.1987;
Keywords: Spatial structure, Urban System,
Production-Reproduction, Spatial Behaviour

In this review article, we have discussed Castells' conceptualization of urban space in his well-known study: *The Urban Question*.

His main objective is to go beyond both the empiricism of geographical description and the culturalist point of view that conceives space as if it was a white page on which the actions of groups and institutions are inscribed. With this aim, he attempts to combine two different modes of explanation within a single framework. On the one hand, he concentrates on spatial explanations of social processes, or in other words, of spatializations of social processes and on the other, he studies the social, economic and institutional organization of space. In this framework, *production* is taken as a basic element of the social reality. Therefore, the special emphasis is given to the study of articulation of the economic system in space. Here the space is seen as a material product. Thus, in the study of space, the main concern is towards finding out the structural and conjunctural laws that govern the existence and transformation of that product and its articulation with the other elements of the historical reality.

KAYNAKLAR

- ALONSO, W. (1964) *Location and Land Use: Toward a General Theory of Land Rent*, Harvard University Press, Cambridge.
- BALLIF, R., DIBBLE, W.E. (1969) *Conceptual Physics*, John Wiley and Sons, Inc., New York.
- BECKMANN, M.J (1970) The Analysis of Spatial Diffusion Processes, *Papers and Proceedings of the Regional Science Association* (25) 109-118.
- BODDY, M. (1976) Urban Political Economy: Introduction, *Antipode* (8:1) 1-2.
- CASTELLS, M. (1972) La Question Urbaine, *Urban Question*, çev. A.Sheridan (1978) Edward Arnold Press, London.
- CASTELLS, M. (1976) İktidar, Kentsel Sistem ve Sınıf Mücadelesi, çev. A.Barışık, *Mimarlık* (76:1)
- CHAPIN, F.S. Jr. (1967) Activity Systems as a Source of Inputs for Land Use Model, *Urban Development Models*, proceedings of a conference held at Dartmouth College, New Hampshire.
- HAGERSTRAND, T. (1970) What about People in Regional Science, *Papers and Proceedings of the Regional Science Association* (24) 7-21.
- HAIG, R.M (1927) *Major Economic Factors in Metropolitan Growth and Arrangement*, Regional Plan of New York and its Environs, New York.
- HARRIS, C.D., ULLMANN, E.L. (1945) The Nature of Cities, *Annals of the American Academy of Political and Social Science* (242) 7-17.
- HAWLEY, A.H. (1950) *Human Ecology: A Theory of Community Structure*, Ronald Press Co., New York.
- HAWLEY, A.H. (1956) *The Changing Shape of Metropolitan America: Deconcentration since 1920*, The Free Press, Glencoe.
- HOWARD, E. (1946) *Garden Cities of Tomorrow*, Faber and Faber, London.
- HOYT, H. (1939) *The Structure and Growth of Residential Neighborhoods in American Cities*, Government Printing Office, Washington.
- KING, L.J. (1972) Models of Urban Land Use Development, *Models of Urban Structure*, der. D.C.Sweet, Lexington, Mass.
- LOWRY, V.S. (1967) Seven Models of Urban Development: A Structural Comparison *Urban Development Models*, proceeding of a conference held at Dartmouth College, New Hampshire.
- LYNCH, K. (1960) *The Image of the City*, The M.I.T. Press, Cambridge, Mass.
- MILLS, E.S. (1972) *Urban Economics*, Scott Foresman, Glenview.
- MOUZELIS, N. (1980) Modernization, Underdevelopment, Uneven Development: Prospects for a Theory of Third World Formations, *The Journal of Peasant Studies* (7:3) 353-374.
- MUMFORD, L. (1938) *The Culture of Cities*, Harcourt, Brace and World, New York.
- MUTH, F.C. (1975) *Urban Economic Problems*, Harper and Row, New York.
- PARK, R.E. et al. (1967) *The City*, University of Chicago Press, Chicago.
- REES, P.H. (1970) The Factorial Ecology of Metropolitan Chicago, *Geographic Perspectives on Urban Systems*, der. B.L.J.Berry ve F.E.Horton, Prentice Hall, Englewood.
- ROBSON. B.T. (1969) *Urban Analysis: A Study of City Structure with Special Reference to Sunderland*, Cambridge University Press, Cambridge.
- SAWYERS, L. (1975) Urban Form and the Modes of Production, *The Review of Radical Political Economics* (7:1) 52-68.

- SHEVKY , E., BELL, W. (1955) *Social Area Analysis*, Stanford University Press, Stanford.
- STEWART, J.O. (1947) Empirical Mathematical Rules Concerning the Distribution and Equilibrium of Population, *Geographical Review* (37) 461-485.
- TIMMS, D.W.G. (1971) *The Urban Mosaic: Towards a Theory of Residential Differentiation*, The Cambridge University Press, Cambridge.
- Webster's New Twentieth Century Dictionary* (1959) The World Publishing Company, New York.
- WRIGHT, F.L. (1938), *The Living City*, Horizon Press, New York.
- ZIPF, K.G. (1965, 1949) *Human Behaviour and the Principle of Least Effort*, Hafner Publishing Company, New York.

